

Jože Šorn

ZAČETKI SUKNARNE KRANJSKIH DEŽELNIH STANOV

(Odlomek iz našega zgodnjega kapitalizma)

Prvi obrat tekstilne manufakture na Kranjskem sploh,¹ ki je bil ustanovljen prav v Ljubljani, naši historiografiji ni povsem neznan zgodnjekapitalistični obrat. Vendar pa je zelo slabo raziskan; to še posebej velja za njegove začetke in okoliščine, v katerih je nastal — docela neobdelan pa je položaj prvih delavcev v njem. Zato se pričujoči članek loteva predvsem teh problemov.

Časovno prvo vest o naši suknarni je objavil A(ugust) D(imitz) v *Blätter aus Krain*, IX, 1865, str. 36. Iz tega članka zvemo samo to, da je leta 1762 že obstajala Ruard-Desselbrunnerjeva suknarna na Selu. 11 let pozneje je sam zgolj ponovil to vest v svoji *Geschichte Krains*.... IV, Ljubljana 1876, na str. 178. Pod črto se sklicuje na podatke, ki jih je tudi v celoti prepisal iz navedenega časopisa. Mnogo bolj nazaj, nekam v dobo cesarja Karla VI., potisne datum postanka suknarne članek v Leipziškem merkantilnem adresarju iz leta 1804. Novo je tudi to, da pisec določeno pravi, da so jo ustanovili kranjski deželni stanovi z dovolitvijo cesarja Karla VI. (glej pravzaprav poročilo P. v. Radicsa v *Argo*, II, 1895, stlp. 76—78). Franz Martin Mayerjevemu članku *Zur Geschichte der österr. Handelspolitik unter Kaiser Karl VI.* (MIOG, XVIII, 1897, str. 129 sl.) je na str. 137 sl. priključen nek potopis iz leta 1728, ki omenja Ljubljano in suknarno. Vsebuje precej novosti, ki do tedaj — namreč do leta 1897 — v literaturi niso bile znane. Peti in šesti podatek, ki pa pomenita korak nazaj v primeri z dosedanjimi vestmi, sta Alfons Müllnerjeva podatka, peti v *Die Zukunft der Stadt Laibach*, *Argo*, VI, 1889, stlp. 34 — šesti istotam, stlp. 40, v članku *Tuch- und Seidenzeug Fabriken in Laibach*; omenja šele Desselbrunnerja konec 18. stoletja. V tem drugem prispevku čitamo tudi o nameri

¹ SSA, fasc. 537. 9. julija 1720 pišejo stanovi cesarju, da razen Reigersfeld-Mühlbacherjevega poskusa (sc. 1719) ne vedo za nobeno prošnjo, ki bi se nanašala na dovoljenje za utemeljitev suknarne. — V ekstraktu iz poročila notranjeavstrijske komerc. gl. komisije z dne 28. marca 1725 je citirana izjava kranjskih stanov, da do tedaj, ko so sami ustanovili suknarno, na Kranjskem sploh ni bilo podobnega obrata.

Franca Henrika Reigersfelda in Antona Mühlbacherja, ki da sta že leta 1717 — kar je napačno odnosno prezgodaj — hotela zgraditi suknarno. Müllner se potem še dvakrat vrne k istemu predmetu; leta 1901 v Argo, IX, stlp. 108, le mimogrede v članku Das Eisen in Krain, osem let pozneje pa ta podatek dobesedno spet prepíše na str. 426 svoje knjige Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien (Wien und Leipzig, 1909). Tam in tu je prvi citirani datum leto 1747, čeprav navaja, da je pred tem bila suknarna stanovska. Pri tem je treba pripomniti, da je Müllner v arhivu imel v rokah najmanj vse akte v fasc. 537 in 537 a (njegova pisava na njih in Diarij!), ni jih pa izkoristil oziroma izčrpal za kak samostojni članek v zgodovinskih revijah. Od novejših zgodovinarjev se prvi loteva spet važne teme Rudolf Andrejka (Najstarejše ljubljanske industrije, Kronika slovenskih mest, I, 1934, str. 58), ki pa ne prinaša nobenih novosti (kajti sklicuje se na Müllnerja), kolikor jih pa ima, so deloma netočne. Kot literaturo navaja »Novice« z dne 24. aprila 1850, št. 17, str. 71 (Od fabrik v Ljubljani in okoli Ljubljane); tu objavljeni članek ne predstavlja posebne vrednosti z ozirom na začetke suknarne. Prvi zgodovinar, ki res točno navaja ustanovno leto obrata, namreč leto 1724 (čeprav se je proizvodnja pričela eno leto pozneje), je Josip Žontar, ki pa se seveda z ozirom na glavno temo (Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 225) le mimogrede zaustavi pri tem. V opombi navaja, da je vest dobil pri R. Andrejki (op. cit.), kar je pa nemogoče, ker pričanja Andrejka konkretno šele z Weitenhüllerjem leta 1747. Podatek izvira vsekakor iz arhiva ali pa iz druge roke, pa je citiranje pomotoma izpadlo. Potem je tu Vladislav Fabjančič, čigar podatki so deloma zelo točni in zanesljivi ter novi in najzgodnejši z ozirom na vsa do sedaj navedena dela (Knjiga hiš, V, Kapucinsko predmestje, str. 391; Ljubljanski sodniki in župani, III, str. 656 — oba rokopisa v MALj). Končno se z dvema stavkoma zaustavim pri suknarni tudi jaz v Donesku h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713 v Zgod. časopisu, IV, 1950, str. 179.

Največ podatkov o podjetju se nahaja v Osrednjem državnem arhivu Slovenije (ODAS) v Ljubljani, in sicer v starejšem stanovskem arhivu (SSA), vicedomskem arhivu (VA), Reigersfeldovem arhivu (RA), Dolskem arhivu (DA) in arhivu kamere in reprezentance (KR). Mestni arhiv ljubljanski (MALj) pa vsebuje o njem le nekaj nebistvenih podatkov.

Za stran oskrbe graničarjev Primorske (ali tudi Senjske) in Ogulinske granice (mišljeno je le Ogulinsko glavarstvo), prvovrstnega bremena za kranjske deželne stanove, so bile nekolikokrat dogovorjene in zapisane podrobnosti o dovozu pšenice, gotovine, sukna. V smislu državnega zapisa ali registra iz leta 1712 je vzdrževanje primorskih graničarjev stalo Kranjce letno 44.052 gld senjske ali granične veljave (= 37.444 gld 12 kr nemške veljave). Za polovico te vsote so bili stanovni dolžni nakupiti pšenico, iz druge polovice pa je šlo pol za plače graničarjev, pol pa za dobavo sukna (3375 vatlov). — Ogulinsko glavarstvo, ki je bilo manjše, je terjalo letno le 12.930 gld n. v. Tem voja-

kom sicer pšenica ni postavno pripadala, vendar so jo že dolgo naročali na stanovske stroške v gospodstvu Poljane, vsako leto v višini 1500 gld. Polovica znatnega ostanka je — kot zgoraj — spet odpadla na plače in na neizbežno sukno (1501 vatel + 404 vatle, ki so jih dodajali koroški stanovi).²

Vnemar moramo pustiti vse ostalo in takoj posvetiti vso pozornost prav temu graničarskemu suknu, ki ga je vsako leto bilo treba pripeljati po morju ali po kopnem k potrošniku (okoli 5500 vatlov). Naj nas ne moti, če je bila potreba zdaj večja zdaj manjša, gre le za povprečno količino blaga in za povprečno vsoto stroškov s tem blagom (okoli 15.000 gld). Seveda je treba pripomniti, da se je z leti izvoz v granice povečal in je število vatlov nekajkrat preseglo pravkar omenjeno količino. Toda začetna zmogljivost obrata je morala biti najmanj tolikšna, kolikršna je bila osnovna potreba trga.

Kdo je proizvajal in dobavljal graničarsko sukno?

Dolga desetletja so se tu močno uveljavljali proizvajalci iz Cenede, malega industrijskega mesta na Beneškem v predelu Il Trevigiano (odtod za isto sukno tudi ime cenedsko sukno). Približno v začetku 18. stoletja so jih pričeli spodrivati koroški stanovi s svojo suknarno, zgrajeno najbrž v Celovcu. Italijansko volno so jim preko Trsta dobavljali Peter Anton Codelli, Matevž Šegala, Franc Anton Mühlbacher in drugi Kranjci. To podjetje je po osemnajstletnem delu bilo prisiljeno zaradi notranjih pomanjkljivosti in zunanje konkurence prenehati s proizvodnjo (okoli leta 1719) — in to spet v korist Cenedcev.³

Merkantilizem,⁴ koroški zgled, težnja nekaterih ljubljanskih kapitalistov zavoljo pridobitve tovrstne manufakturne koncesije (n. pr.

² RA, fasc. XX, Deželna ustava Kranjske. Ves fascikel posvečen gospodarskim (še posebej finančnim) zadevam dežele. — RA, fasc. XVIII, Kranjske stanovske zadeve. Več specifikacij, nanašajočih se na granice.

F. r. V a n i č e k, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, I, Wien 1875, str. 110 sl., str. 197—202. — R u d o l f B i č a n i ć, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750—1860)*, Zagreb 1951, str. 142 sl. (»... Pored toga veliku mogućnost za razvoj tekstilne vunene industrije pružala je naročito vojska«). Na tej in sledečih straneh navaja pet razlogov za nerazvoj tekstilne manufakture. Ker je knjiga namenjena drugim problemom, se avtor ne bavi z graničarji in njihovo potrebo po suknu. — A u g u s t D i m i t z, *Geschichte Krains...*, III, Laibach 1875, str. 66.

³ O Cenedi in cenedskem suknu je polno drobnih podatkov v vseh aktih v SSA, fasc. 537. — Za koroško suknarno glej ustno izjavo Serbenskega (proces) v SSA, fasc. 537 a — in bežne omembe nekaterih aktov v SSA, fasc. 53, 557, 557 a; za dobavitelje SSA, fasc. 391.

H e r m a n n H e i n r i c h, *Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten*, II/1, Klagenfurt 1853, str. 385—386, navaja na Koroškem kot prvo šele suknarno Nizozemca Thysa v terezijanskem času — prav tako ne pozna suknarne koroških stanov B r a u m ü l l e r H e r m a n n v knjigi *Geschichte Kärntens*, Celovec 1949, str. 301—315 in isti pisec v članku *Die kulturelle Entwicklung Klagenfurts* (Klagenfurt. Ein Überblick von der Urzeit bis zur Gegenwart, Celovec 1950. Zlasti str. 126: »... die Tuchweberein und Walke-reien, wie sie zuerst Johann von Thys errichtete...«).

⁴ Merkantilistična gesla, ki na njih naletimo kot baročni uvod k raznim tu navedenim aktom, moremo reducirati na sledeče točke: 1. se obdrži denar doma, da ne odteka v Benetke; 2. se s tem poveča domača proizvodnja; 3. se zaposle domači ljudje, ki so brez dela in pohajkujejo; 4. se poveča donos

Jakob Schellenburg, znani Franc Reigersfeld z družabnikom Francem Antonom Mühlbacherjem), predvsem pa namera stanov samih, da kolikor mogoče zmanjšajo tudi izdatke za granice (v tem je skrito pravo bistvo njihove težnje po dobičku) — to v smislu nekajkratnega pritiska od zgoraj zaradi varčevanja vsled slabega gospodarjenja kranjskih stanov⁵ — vse te okoliščine so odločilno vplivale na stanove, da so, zlasti po namigu z najvišjega mesta, zaprosili po daljšem kolebanju za privatni privilegij za postavitev suknarne. Ta jim je bil priznan za 100 ducatov dne 27. septembra 1724.⁶ Kot v koroškem je tudi v našem primeru bil podeljen stanovu kot kolektivu.

Prvi prostori obrata so se nahajali v kapucinskem predmestju, v srednjeveliki hiši na vogalu današnje Titove ceste št. 16 in Dalmatinove ul. št. 2. Bila je privatna stavba Franca Žige Khapusa, ki so jo stanovi vzeli v najem za letnih 100 gld za čas od 29. septembra 1725 do 29. septembra 1731.⁷ V primeri z ostalimi ljubljanskimi stavbami ta pri diskalceatih niti ni bila prav znatna, taka namreč, da bi se vidno razločevala od ostalih predmestnih hiš, niti ni imela te ugodnosti, da bi ležala ob tekoči vodi; imela je pač skromen vrt, ki bi mogel biti primeren za sušenje bodisi volne bodisi sukna, ali pa za morebitne dozidave. Če rečemo, da je s tem že bil dan okvir obsega njene proizvodnje, mislimo v isti sapi tudi poudariti, da ne vemo, katere stopnje celotnega proizvodnega procesa je združevala pod isto streho, dalje koliko statev je bilo v pogonu, koliko delavcev je delalo in kje so bili vsaj nekateri nastanjeni, končno in ne nazadnje niti ne

mitnin; 5. bo sukno ceneje; 6. bo dežela lažje plačevala davke. — Baje je letno odšlo iz dežele okrog 150.000 gld samo za sukno; za to gl. Schellenburgovo prošnjo, SSA, fasc. 537.

Konkretno je torej merkantilistična politika Avstrije v področju zgor-njega Jadrana bila usmerjena proti beneški republiki.

⁵ Leta 1717 je bil osnovan tako imenovani ekonomski statut s šestletnim rokom; v smislu tega statuta je bilo treba raziskati (delala komisija treh) celotno gospodarsko delo stanov, kajti dolgovi so zelo narasli in gospodarjenje je bilo slabo. Da se proračun nekoliko uravnovesi, so sledile redukcije v stanovski upravi, iz proračunskih postavk so črtali nekatere rubrike itd. — RA, fasc. XX, Deželna ustava Kranjske (ovoj S, nro. 7: alle Akten, so bezug auf das statutum economicum de Ao 1717 haben).

⁶ Originalnega privilegija še nisem našel, vendar je točen datum naveden v drugih aktih, n. pr. copia E, Wegen der dem Hözogthumb Crain allern. Verstatteten Tuchfabrique (RA, fasc. XIX, Kranjske stanovske zadeve), kjer piše: »... nach inhalt des unter heutigen dato für dieselbe ausgefertigten offenen Diplomatis...«; kopija ima datum Dunaj, 27. septembra 1724; dalje je nekemu pismu kranjskih stanov tajnemu svetu (Ljubljana, 9. septembra 1727) priložen Extract aus dem, von Kay. May. dieser Landschaft in Crain concedirten Tuch- Fabrics-Privilegio de dato Wien den 24. Sept. 1724. — itd. Glede takse 100 ducatov gl. Lüfergelts-Ausgaben für 1724 (RA, fasc. I, Cameralia).

⁷ V sami pogodbi, sklenjeni 27. avgusta 1725 (SSA, fasc. 537 in DA, škatla 43, ovoj 1725 Landsicherheit...) je bil najem res sklenjen za tri leta. To je zavedlo Fabjanciča (Knjiga hiš, V, Kapucinsko predmestje, str. 391 in Ljubljanski sodniki in župani, III, str. 656, rokopisa v MALj) k trditvi, da po tem pogodbe niso podaljšali. Tudi v drugih ozirih izredno važni Extract... De Anno 1725 bis November 1734 (RA, fasc. XIX, Kranjske stanovske zadeve, ovoj Landschaftliche Tuchfabrik in Jahre 1735) pa ima med izdatki navedeno najemnino do 29. septembra 1731.

vemo še povsem zanesljivo, koliki delež je pripadal založništvu, čeprav vemo, da je suknarna imela faktorje (množina!). Žal o »zgornji tovarni« ne vemo zanesljivo kaj več kot to, da so v njej v času, ko je že deloval novi obrat v ljubljanski okolici, volno česali, sukali, predli, da so se tu torej tako rekoč nahajali stranski prostori obrata; zlasti pride beseda stranski do izraza zato, ker bomo na prav iste stopnje v proizvodjalnem procesu naleteli tudi v novem obratu.

Kljub vsemu so prvi vatli graničarskega sukna že bili izgotovljeni sredi decembra 1725. Ker je skoraj vsa količina izdelanega blaga odšla v granice za oskrbo tamkajšnjih posadk in je le zelo malo število kosov bilo namenjenih privatnim strankam, je torej kazno, da je obrat imel značaj vojnodobnega podjetja. Naraščajoče potrebe tržišča so narekovala povečanje obrata samega. Večja zgradba in povečana proizvodnja pa pomenita težnjo po združitvi vseh ali skoraj vseh stopenj proizvodnje med istimi zidovi, zato je v zvezi s tem povečano nadzorstvo nad delom in delavci, slednjič se more celo nuditi stanovanje enemu ali več mojstrom, da se s tem čim bolj pri-
tegnejo na obrat.⁸

Do tega odločilnega koraka je prišlo v poznem poletju leta 1726.⁹

Tedaj so namreč stanovi pričeli preurejati mlin na Selu ob Ljubljani (stal je tam, kjer se je do nedavna nahajal karmeličanski samostan), ki so ga kupili od pekovskega ceha, v večjo in tehnično naprednejšo (tekoča voda!) suknarno. — Podjetje je s tem prešlo v drugo stopnjo razvoja.¹⁰

Od sosesk, podložnih deželnemu glavarstvu, sta dve morali pripeljati les iz gozda Štanga, ostalih sedemnajst (Sostro, Zadvor, Dobrunje, Bizovik, obe Hrušici, Štepanja vas, Podmolnik, Podlipoglav itd. — vsega skupaj 124 hub in 16 hofštafov) pa, ki so sicer bile dodeljene z ročno tlako mestu Ljubljana, je moralo pomagati s tlako pri gradnji odnosno prezidavi.¹¹

Po raznih znakih sodeč je moglo delo v »spodnji tovarni« (sodobniki so za razliko od zgornje predmestne to imenovali spodnjo) steči nekako v zgodnji pomladi leta 1727. Dokler so delali samo zgoraj, je proizvodnja v prvem letu — od 17. decembra 1725 do 31. avgusta 1726 —

⁸ Leta 1731 je znani tovarnar svilenih izdelkov Pierre Toussaint Tabouret naravnost izjavil, da mora imeti delavnico in delavce skupaj v eni hiši, da jih bo mogel nadzorovati (MALj, Star. reg. I, fasc. 97).

⁹ Extract... De Anno 1725 bis November 1734 (RA, fasc. XIX kot zgoraj). — Mlin kupljen 12. avgusta 1726 za 3.200 gld.

¹⁰ Prim. tako imenovano Valvasorjevo Ljubljano iz ok. 1660 (fotokopija v MALj) ali pa sliko 37 v France Steletovi razpravi Valvasorjeva Ljubljana, GMS, IX, 1928, str. 70 sl. — ter tločrt Ljubljane na Florjančičevi karti Kranjske iz leta 1744 za obrat v kapucinskem predmestju. Za obrat na Selu prim. karto iz leta 1737, Plan und Profil... zwischen der Landschaftlichen Tuch Fabrique und S. Stefani Kirchen... verfertigten Canal..., v posebni mapi kart v ODAS-u (fotokopije v MALj) ter tri Josef Viserjeve perorisbe iz leta 1762 (faksimili v MALj).

¹¹ Arbeitsamte z dne 7. septembra odnosno 12. septembra 1726, SSA, fasc. 537. Vse te soseske so se nahajale v glavnem pod Golovcem tja do Pogleda.

bila dokaj skromna: vsega skupaj samo 101 kos sukna ali 2727 vatlov. V obeh objektih skupaj pa so se v drugem letu — od 1. septembra 1726 do 31. avgusta 1727 — že povzpeli na 549 kosov ali 14.823 vatlov.⁹ Z drugimi besedami se to pravi, da je Kranjska že v drugem letu sama in v celoti oblekla svoje oskrbovance. Še več! Neizbežno je bilo treba najti nova tržišča za višek proizvodov; prva ponudba je odšla v Celovec, namenjena je bila koroškim stanovom oduosno njihovim graničarjem. Sosedje so jo ugodno sprejeli, toda ne še takoj. Vmes je bilo treba izbojevati še težak boj, ki ga tu imenujemo boj za ceno. Ta borba pomeni po ustanovitvi suknarne in po razširitvi na Selu torej tretji važni dogodek za razvoj »tovarne«. Dokler je bilo samo eno tržišče, ki jim zanesljivo ni moglo uiti iz rok in so mu ceno mogli diktirati več ali manj po svojih vidikih, ni bilo komplikacij; čim pa so prestopili ta sorazmerno ozki obroč, so zadeli na odpor, ki bi skoraj zrušil podjetje, zgrajeno s prav znatnimi stroški, s tolikimi kot jih v predračunih niso predvidevali.

Boj za ceno se v kratkem kaže takole:

Ko je bil prvi trg napolnjen, so proizvajalci zahtevali od najvišjih oblasti prepoved uvoza cenedskega sukna, da bi na ta način sebi zagotovili nadaljnji razvoj. V tem so uspeli (15. maja 1727; odredbe so se ponovile še večkrat), toda zadeli so Korošce, ker so ti že pred dospeljem ponudbe z dne 18. marca 1727 sklenili dobavno pogodbo s cenedskimi trgovci glede sukna. Celovec se je odredbam o prepovedi uvoza tujega sukna upiral, še več, poslužil se je celo spletk: nenadoma so se namreč graničarji, ki so bili v oskrbi koroških stanov, pričeli spodtikati — in to upravičeno — zdaj ob krajši kranjski vatel¹² zdaj ob previsoko ceno.¹³ Z njimi so potegnili tudi nekateri njihovi vojaški starešine tam, v Gradcu in na Dunaju. Obvezno braneč svoje siromašne graničarje so zahtevali znižanje cene za 50 % in še več. — Predstavljajoč si nevarnost, ki se je skrivala za tem odporom, so se stanovi poslužili grožnje — opustiti obrat. Z več strani so prileteli očitki, da je to odiranje in goljufanje graničarjev. V resnici pa so goljufali graničarje najmanj vsi trije notranjeavstrijski stanovi; ti različni načini so se skrivali pod gesli »Gräniz-Erspahrung«, razlika v ceni, korist od obeh

¹² Kranjski vatel je meril 78,5 cm; prim. papirnati vzorec v SSA, fasc. 537. — Cenedski trgovci so prodajali svoje sukno po meri, ki se je imenovala braccio (tudi bracio, nem. Brazzen, Brätschen). 4110 bracci je merilo 3523 kranjskih vatlov (Ellen), 1 braccio torej približno 0,857 vatla ali približno 67,2745 cm (braccio je bil potemtakem približno za $\frac{1}{7}$ krajši od kranjskega vatla). RA, fasc. XX, Deželna ustava Kranjske (specifikacija z naslovom Gräniz Tücher). — Korespondenca glede cene SSA, fasc. 537. — Vzorčki sukna v DA, škatla 43, ovoj 1725 Landsicherheit, prav tako v KR, Comercien Comission, Lit T, No 2.

¹³ Pred pričetkom obratovanja kranjske suknarne so cenedski trgovci prodajali braccio svojega sukna po 29 grošev, nazadnje po 28 grošev (= 1 gld 24 kr n. v.); avtomatično preračunana na večji vatel je znašala kupna cena 1 gld 38 kr. Senjskemu graničarju so ga preprodajali po 3 gld senj. v. ali 9 sedemnajstic n. v. (= 2 gld 33 kr n. v.), graničarju v glavarstvu pa po 3 gld n. v. — RA, fasc. XX, Deželna ustava Kranjske (specifikacija z naslovom Gräniz Tücher).

granic in slično in so predstavljali redno postavko med stanovskimi prejemki, kot to izpričujejo vsakoletni proračuni.¹⁴

Grožnja, ki se je pozneje še ponovila, ni samo znak začetne notranje šibkosti obrata ter bojazni za trg in dobiček, temveč v nekem smislu tudi prikriti odpor proti administrativnemu urejanju odnosno določanju cene ter ukrepom ljudi, ki so bili daleč od poznavanja osnovnih gospodarskih problemov.

Zaključek boja je bil ta, da so se morali Korošci in Kranjci na pritisk od zgoraj na kompromisen način pobotati (8. aprila 1728 izdelan osnutek pogodbe), potem ko so drugi popustili v ceni, in to na 28 grošev za vatel, prvi pa se obvezali, da prekličejo trgovsko pogodbo s Cenedo in v bodoče naročajo sukno v Ljubljani.

Posledice so še sledeče: deloma zaradi bojazni za trg, deloma zaradi resnično večje proizvodnje je naslednja ponudba odšla poleti leta 1727 v Gradec zavoljo oskrbovanja štajerskih graničarjev. Na znižanje boj ni vplival takoj in z vso ostrino, pač pa se je poostriło nadzorstvo nad delovno disciplino. Toda o tem več na drugem mestu.

Sedaj gre za to, da ugotovimo stroške in dobiček tako pri suknarni sploh kot za posamezni vatel posebej.

V stanovskih blagajniških knjigah je suknarna bila uvrščena samo v rubriko Redni izdatki. Ker je v rubriki Redni prejemki ali pa v rubriki Izredni prejemki sploh ni, pomeni, da ni donášala odnosno odvajala blagajni nobenega dobička. To pa zato ne, ker je — kot že vemo — izkupiček od prodanega sukna knjižila stanovska blagajna pod drugimi gesli. Redni izdatki zanjo v desetletju 1725—1735 (proračunsko leto se je pričenjalo s 1. majem in končavalo s 30. aprilom naslednjega koledarskega leta) so znašali 259.004 gld 53 kr 2 pf.¹⁵

¹⁴ Več specifikacij v SSA, fasc. 537 in v RA, fasc. XX, Deželna ustava Kranjske.

Za lažje tolmačenje dodajam sledeči ključ:

3 gld senj. veljave	= 2 gld 33 kr nem. veljave
1 gld nem. veljave	= 60 kr
1 kr	= 4 pf
3 kr	= 1 groš
3 kr ali 1 groš	= 5 soldov
7 kr (sedmica)	= 12 soldov
17 kr (sedemnajstica)	= 30 soldov

Vaniček (op. cit., str. 104) naglašá, da so Primorsko granico financirali kranjski stanovi v svoji deželni valuti. Potemtakem neka posebna senjska ali granična valuta sploh nikdar ni obstajala, ampak je to samo druga beseda za kranjsko veljavo, razširjeno na granico. — Žontar (op. cit., str. 155—156) navaja, da je sorazmerje med kranjsko in uradno ali nemško veljavo leta 1590 znašalo nekako 11 % v škodo kranjske veljave. Za kranjsko veljavo prim. še Vladimir Murko, Denar, Ljubljana 1. septembra 1943, str. 75 — in članek Stanika Bunca, Imena za denar na Slovenskem, Slovenski jezik, III, 1—2, 1940, str. 56—67 (vsi trije z bibliografijo). RA, fasc. XXIV, Orientalische Compagnie, ovoj B No. 6 (Auskunft von Münzwesen in Litorali Austriaco); RA, fasc. I, Cameralia (izdatni podatki, tiskane menjalne tabele, predlogi, razgovori, refleksije itd.). — Dokler ne bo valutno vprašanje zadovoljivo raziskano, bo težko ugotavljati življenjski standard posameznih razredov.

¹⁵ RA, fasc. XVIII, Kranjske stanovske zadeve; Summarischer Extract...

Nek drug za suknarno posebej izdelani Izvleček za čas od 17. septembra 1725 do 30. novembra 1734° pa pravi, da so izdatki v tem obdobju znašali 262.094 gld 36 kr 3 pf. — Razlika med prvo in drugo vsoto znaša torej 3089 gld 43 kr 1 pf, kar je odločno preveč z ozirom na zelo malo razliko v času, ki nam ostane, če pokrijemo knjige z Izvlečkom. — Zelo bi zgrešili, če bi takoj pomislili na netočno računanje računskega uradnika (Raitt-officier) ali na neke druge tehnične pomanjkljivosti; bistvo je marveč drugje: v skrajno slabi ali že skoraj anarhični upravi v suknarni odnosno v stanovskem knjigovodstvu.

Izvleček je zelo zgovoren. Izkupiček za prodano sukno je v istem razdobju znašal 184.902 gld 16 kr 1 pf — primanjkljaj torej 77.192 gld 20 kr 2 pf. Če od primanjkljaja odštejemo zalogo sukna, volne, barv in najemnino nekega mlina, še vedno preostane čista izguba 4289 gld 16 kr 2 pf.⁹ Iz tega nedvoumno sledi, da se suknarna ni mogla vzdrževati sama. Ta manufaktura je bila vsaj v prvem desetletju globoko pasivna in to nam je še eno merilo več za ugotavljanje splošnega položaja delavcev v njej.

Najpozneje poleti 1727 so stroški v suknarni za proizvodnjo 1 vatla graničnega sukna znašali 1 gld 21 kr 3 pf. Vemo že, da je prodajna cena za Primorsko granico znašala 3 gld senj. v. ali 2 gld 33 kr n. v. za vatel, za Ogulinsko glavarstvo pa 3 gld n. v. Dejansko se dobiček ni skrival zgolj v stroških za izdelavo sukna (čeprav se je seveda nahajal tudi tu), pač pa predvsem v ogromni umetno ustvarjeni^{15a} razliki med proizvodnimi stroški in prodajno ceno. Prodajna cena bi torej presegala proizvodne stroške za 1 gld 11 kr 1 pf ali za 87,16 % (osnova za računanje odstotkov so seveda proizvodni stroški) za Primorsko granico, odnosno za 1 gld 38 kr 1 pf ali za 120,19 % za Ogulinsko glavarstvo. Če upoštevamo specifikacijo, navedeno v op. 13, da so stanovi namreč sukno takoj ob prevzemu v tovarni že zaračunali (in to avtomatično) vatel po 98 kr (= 1 gld 38 kr), potem pade dobiček na 55 kr pri vatlu (67,28 % proizvodnih stroškov) v Senjski granici, odnosno na 1 gld 22 kr pri vatlu (100,3 % proizv. stroškov) v Ogulinskem glavarstvu. To je bil tudi dejansko čisti dobiček pri suknu, ki ga je glavna blagajna vnesla v svoje knjige prejemkov v rubriko

^{15a} Umetno zato, ker ni odraz zakona o ponudbi in povpraševanju. Koroški stanovi so namreč samovoljno določili prodajno ceno za vatel na 3 gld najmanj že 9. avgusta 1678 in najmanj od takrat dalje obdržali to ceno skozi ves čas. Ta datum je datum sklenitve kontrakta med koroškimi stanovi in celotno Hrvatsko granico, kjer pa višina prodajne cene ni določena. To se pravi, da so jo Korošci v resnici določili samovoljno, da bi imeli čim večjo korist pri preprodajanju (kranjski stanovi so se ravnali po koroškem primeru in določili isto ceno). — SSA, fasc. 537; V a n i č e k, op. cit., str. 110 sl.

Isti pisec piše v cit. delu na str. 197—198, da so se graničarji že leta 1719 pričeli upirati iz nezadovoljstva zaradi oderuškega načina prikrajševanja plače. Leta 1726 se je zato izvršila generalna vizitacija, ki naj bi zaslišala graničarje. — Ker so bili glavni krivci Korošci in ker so si hoteli olajšati položaj, so zahtevali pod pritiskom graničarjev znižanje cene blaga, čemur se je ljubljanska suknarna oziroma njeno vodstvo seveda upiralo — vendar je moralo popustiti.

»Korist pri Primorski (Ogulinski) granici«. Toda to še ni vse! Razlika med proizvodnimi stroški (1 gld 21 kr 3 pf) in ceno pri prevzemu v suknarni (1 gld 38 kr) je znašala 16 kr 1 pf (19,9 %). Kam so vnašali ta denar, pa ni sledi; mogoče so ga porabili za kritje prevoznih in drugih stroškov, mogoče pa tudi ne. Namreč dobiček ni kasirala suknarna, pač pa glavna blagajna; prav tako je vobče vse stroške (za suknarno in granice) plačevala ista blagajna. Z drugimi besedami se pravi, da so tudi izdatki za prevoz bili kriti iz istega skupnega vira. Ker posebne rubrike za vnašanje 19,9 odstotne razlike v stanovskih proračunskih knjigah ni in tudi ni verjetno, da bi prav samo z njo poravnali prevozne in ostale stroške, ostane usoda te razlike do nadaljnjega nejasna. Če bi seveda obrat vodil sam svoje blagajniške knjige in bi v vsakem oziru bil avtonomen, za kritje deficita pa n. pr. najemal posojila v glavni blagajni ali vsaj od tam dobival potrebne subvencije, potem bi ne bilo nepreglednosti in anarhije. Zato tolikokrat naletimo na glasove, naj se obrat v finančnem in knjigovodskem oziru loči od stanovske kase.¹⁴

Uprava obrata je bila takale:

Neposredno je suknarni načeloval nekaj obratovodja, ki so ga imenovali inspektor. Najodgovornejša in najsamostojnejša instanca so bili stanovski odborniki in njihov predsednik. Nad njimi je bil stanovski zbor, kadar je ta zasedal in se seveda zanimal za »tovarno«. Izključena je misel, da bi zasedanje bilo istočasno nekaj občni zbor delničarjev, kajti če smo trdili, da so lastnik obrata bili stanovi, nismo hoteli reči nič drugega kot to, da so za obrat potrebne vsote deželani črpali ne iz svojega žepa, pač pa iz stanovske blagajne (general-Einnember ambt). Z drugimi besedami so bili dohodki in izdatki obrata le sestavni del celotnega deželnega proračuna, le ena med mnogimi postavkami celoletnega stanovskega denarnega prometa. Njemu oziroma ustrežajočemu uradu je načeloval glavni blagajnik (general-Einnember), ki je bil torej istočasno tudi glavni blagajnik manufakture.

Vsakokratni deželni glavar je bil višji ravnatelj (Ober Director) obrata. Nad njim ni bilo nobene višje ustanove. V neposredne posle se ni prav izdatno vmešaval, vsekakor pa precej več kot stanovski zbor.

Potemtakem ni dvoma, da je tradicionalna fevdalna hierarhija veljala tudi pri novem kapitalističnem zaredku in da nekega ločenega odnosno samostojnega vodstva, nad katerim bi stanovi imeli samo postavim nekako nadzorstvo ali pa vlogo glavnega prejemnika, ni bilo.¹⁶

Odkod neizučena in izučena delovna sila v suknarni?

Državnim oblastem v vsej Evropi je že dokaj časa ustvarjal problem zaposlitve množice brezposelnih velike težave. Ugašajoči fevdalizem jih nikakor ni mogel več zaposliti, porajajoča se industrija pa je

¹⁶ Sestavljeno iz raznih drobnih podatkov vseh do sedaj uporabljenih virov.

po drugi strani bila še premalo razvita, da bi mogla posrkati večji del te armade. Ta kriza je prizadela tudi Kranjsko.¹⁷

Pred seboj imamo pet načrtov (projecten), ki vsak na svoj način rešujejo vprašanje brezposelnih. Trije so kranjskega porekla, četrti je koroško, peti pa štajersko delo. Kranjski trije so bili spisani v glavnem od leta 1719 do 1723.¹⁸ V pravem baročno pobožnem navdušenju in brez globljega gospodarskega znanja takole razmišljajo njihovi pisci (skupne misli vseh treh načrtov):

a) Zavodi za siromake so koristni in nujno potrebni. — Ti zavodi imajo različne nazive; najčestši so: ubožnica, sirotišnica, vzgojevalnica, prisilna delavnica, redkeje delavnice (Werkhäuser, laboratoria), vsem pa je smisel isti — smatra naj se jih za šolo za manufakturo in urejevanje odnosno strahovanje (eine Disciplin) pohajkovanja.

V tem oziru so misli naših piscev popolnoma enake uradnemu mnenju v Avstriji in vseevropskim nazorom in se niti v oznakah ne ločijo od njih.

b) Potrebne denarje za zgraditev in vzdrževanje naj zbere vsa dežela bodisi v obliki miloščin, periodičnih plačil, podaritev vsot v višini pol ali enega odstotka vsega premoženja, zapuščenega v oporoki, bodisi z organiziranjem posojilnic odnosno zastavljalnic (takrat so te bile znane z imenom montes pietatis), odkoder bi dobivali znatne obresti, dalje z uporabo znatnih kapitalov Schellenburga, Jurija Dolničarja Thalberga itd.

¹⁷ Literatura o tem je zelo obilna. Prim. samo n.pr. Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, I/2, 6. izdaja, München und Leipzig 1924, str. 785 sl.; Josef Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, II. Bd., Die Neuzeit (München und Berlin 1929), str. 148 sl.; za Avstrijo še posebej Uhlirz Karl und Mathilde, *Handbuch der Geschichte Österreichs...*, I, Wien 1927, str. 295—304; August Fingerjev članek *Zwangsarbeits- und Besserungsanstalten* v *Mischler-Ulbrichovem Österr. Staatswörterbuch*, II/2, Wien 1897, str. 1620 sl. — Vsa ta dela imajo izdatno bibliografijo. — Za Hrvatsko deloma R. Bičanić (op. cit., str. 285 sl.). — Za Kranjsko v letu 1767 navaja 3000—4000 beračev A. Dimitz (op. cit., IV, str. 178); za vzrok nastajanja te bede gl. deloma tudi moj *Donesek h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713 v Zgod. časopisu*, IV, 1950, str. 169—183. Za Jihlavo gl. Sombart (op. cit., I/2, str. 792): 1719 je štel mesto 6246 prebivalcev, od tega 386 prosjakov. — Zbirko odredb proti beračenju, pohajkovanju, za ustanavljanje ubožnic itd. vsebuje *Codex austriacus* (*Sammlung österr. Gesetze und Ordnungen*, III, IV, Leipzig 1748); za čas Karla VI. do leta 1724 pars III, str. 755, 797, 872, 933, 1001 — pars IV, str. 138, 140, 142, 144, 148, 152, 153, 154, 158, 167, 176, 177, 189, 193, 195, 223.

¹⁸ Našim načrtom se pozna duh odredb, nanizanih v opombi 17, zato ni dvoma, da so avtorji — sicer neznani — predhodno imeli v rokah te odredbe. Prvi je nastal najbrž v Loki morda 1719, drugi v Ljubljani okoli 1722, tretji zelo verjetno v Ljubljani 1723 (Prvi ima naslov *Proicet auf was weiss: vnd Manier... eine armen anstalt einzuführen seye*; drugi *Nota Was zu kunftiger beyhilf dises Armen-Haus... vor mitl... können herbey geschafft werden*; tretji *Ware Himmels Strassen...*). Vse skupaj v DA, škatla 43, ovoj 1725 *Landsicherheit*. Koroški se nahaja prav tam, štajerski *Vnvorgreiflicher Project*. Wie dahir zu Grätz (sc. v Carlauu, 1719) ein Arbeith Hauss Nuzlich einzurichten... pa v SSA, fasc. 537 ter v RA, fasc. III, *Commercialia*.

Značilno je dejstvo, da je država pri organiziranju teh zavodov sodelovala v malenkostni meri (finančna kriza!), toliko večje breme naj bi pa nosili privatniki, in to tako »vsa dežela« kakor posamezni lastniki velikih kapitalov odnosno njihovi dediči. Ta način pa ni bil ravno posrečen, saj vemo, da je »dežela« bila brez denarja, dediči pa ne preveč razpoloženi trošiti denar na ta način.

c) Vso to množico brezposelnih se deli v prave siromake, to so oni, ki si nikakor ne morejo služiti kruha sami; to so prvič siromaki v domači oskrbi (Haus-Arme), drugič oni, ki so oslabei zaradi bolezni ali starosti, tretjič za ročno delo nedorasle zapuščene sirote. — Invalidov sem ne štejejo, ker morejo delati z eno roko ali nogo, celo slepci morejo poganjati samotežna kolesa. — Druga skupina so navidezni siromaki; to so pa vsi tisti, ki bi sicer mogli delati, pa nočejo. Za te naletimo na izraze postopači, pohajkovalci, malopridna sodrga, brezbožna pohajkujoča drhal.

d) Pravi siromaki bi bili v teh zavodih bolje preskrbljeni in bi uživali miloščine, navidezne pa bi prisilili k dostojnemu delu. Roparje, morilce, požigalce bi duhovniki prevzgojili v bogaboječe ljudi in jih privadili različnim delom, trdovratneže bi prevzgojili s stradanjem, prenašanjem težkih kamnov in podobnimi metodami. — V teh zavodih bi se po nizki ceni moglo izdelovati vse in koristno prodati, izkupiček pa porabiti za vzdrževanje in povečanje zgradbe. — Uboge sirote bi spočetka poučevali o krščanskem nauku in drugih dobrih navadah, polagoma pa bi jih po njihovih zmožnostih prisilili k dostojnemu delu; kasneje bi jih prepustili drugim strankam kot vajence za isto delo. — Z ubožnico v Ljubljani bi se mogli okoristiti stanovi na ta način, da bi ji podelili privilegije.

Torej so se le oči obračale k stanovom, odnosno k njihovi blagajni in s tem namigavanjem na nekakšno privilegirano manufakturno so upali napeljati vodstvo dežele k odločilnemu koraku.

Na kratko naj omenim še ostala dva načrta. Koroški v uvodu predvideva najprej generalno vizitacijo in za njo še posamezne vizitacije dežele ter preganjanje beračev celo s pomočjo vojaščine, zatem pa preide v bistvu v isti kolovoz kot kranjski načrti. Štajerski je kljub istim baročnim prijemom v primeru z ostalimi še najstvarnejši in zdi se, da ga je pisal gospodarsko dokaj razgledan človek. Operira z vsotami osnovnega kapitala, številom delavcev, višino produkcije itd.

Splošni položaj in mišljenje večine je vplivalo celo na tako razgledanega človeka in gospodarstvenika, kot je bil Franc Reigersfeld, da ima popolnoma slične nazore o koristnosti teh zavodov in o edinem odnosno najboljšem načinu reševanja bede na pravkar opisani način.¹⁹

¹⁹ RA, fasc. XXVI, Politica, ovoj G 2. — Poleg samega problema brezposelnosti se je seveda nahajal še ta, da niso vsi ti ljudje bili sposobni za vsako delo. Tako je n. pr. v Avstriji nad Anizo bilo preko 18.000 prosjakov, toda komaj 1500 naj bi se jih razumelo na predenje (RA, fasc. XXIV, Oriental. Compagnie, ovoj 10, Lit. A: Relation ..., str. 19).

Ljubljana je pričela z moderno manufakturo, toda zanjo se stanovi niso takoj odločili, kajti od novembra 1722, ko so na jesenskem zasedanju obravnavali cesarjev predlog glede vpeljave manufaktur (takrat so bili še mišljenja, da tako »introduciranje« ne zavisi od njih), pa do pridobitve privilegija v septembru 1724 so morali preiti važen in značilen razvoj; vprašanje, ali ubožnica ali moderni obrat, so rešili z dvojnimi odgovorom. To se pravi, da so se še celo nekaj mesecev pred privilegijem ogrevali za postavitev i ubožnice i suknarne. Za prvo bi se poslužili Schellenburgovih 80.000 gld, Lambergovega kapitala, zbirk miloščin itd. in bi v njej delali tudi odslovljeni vojaki-invalidi.²⁰

V prošnjah za pridobitev privilegija kažejo tako Schellenburg kot družabnika Reigersfeld-Mühlbacher mnogo modernega kapitalističnega duha: nikjer niti od daleč omembe nekih ubožnic, roparjev, invalidov — povsod same stvarne navedbe in potrebe izkušenih kapitalistov. Potemtakem pomeni stanovsko nihanje korak nazaj v primeri s pravkar navedenimi trgovci, finančniki, gospodarstveniki (ti so bili od samega začetka pristaši moderne manufakture). Čeprav se je Schellenburg priporočal že leta 1714, družabnika pa leta 1719.²¹

Na vprašanje, kaj je odvrnilo fevdalce od te dvojne rešitve, ni težko odgovoriti: niso namreč dobili na razpolago omenjenih vsot (po katerih so se še mnogi ozirali) in tako jim ni ostalo drugega kot to, da misel na ubožnico opustijo in se omejijo na to, da iz svojih denarnih virov postavijo s a m 6 suknarno.

Dobiti neizučeno delovno silo torej ni bil problem; povsem druga pa je stvar glede izučenih (kvalificiranih) delavcev. Teh dežela ni imela, ali pa vsaj ne v zadostni meri. Odkod so prišli v suknarno?

Iz leta 1725 sta nam znana samo domačin inspektor Ivan Anton Kunčnik (Kundtschnikh), sprejet v službo 2. septembra 1725 — in pa Ivan Mihael Stroman (Stromar, Stromayr), stiskalec in obrezovalec sukna, ki se kot uslužbenec javlja že 6. avgusta 1725.

²⁰ Prva korespondenca med Gradcem in Ljubljano, ki se nanaša na manufakture, datira iz leta 1720 (28. maja iz Gradca, 28. junija isto, 9. julija iz Ljubljane na Dunaj in v Gradec); SSA, fasc. 537. — Zaprto pismo na Dunaj z dne 18. novembra 1722, ko so na zasedanju obravnavali finančne zadeve za leto 1723, še ne omenja namere stanov. Važna v tem pismu je trditev, da vpeljava manufaktur ne bo možna toliko časa, dokler ne bo vzpostavljeno svobodno trgovanje in dokler ne bodo odpravljeni cehi; SSA, fasc. 28. — Šele konec leta 1723 ali začetek 1724 prinese večjo jasnost: suknarno bi postavili zato, da bi oskrbovali graničarje in tolikšno, da bi krila njihove potrebe, sirotišnico pa zato, da bi siromaki delali gratis, za delo sposobni pa bi bili preskrbljeni z delom. — Na to trditev se nanašata dve pismi, obe v DA, škatla 43, brez datuma.

²¹ Gl. njihove prošnje v SSA, fasc. 537, Regersfeld-Mühlbacherjevo še v VA, fasc. I/93; vse brez datuma. — Gl. tudi V. Fabjančič, Knjiga hiš, V, Kapucinsko predmestje, str. 391.

Zanimivo in važno je vedeti, da bi oni proizvajali predvsem za civilno prebivalstvo, dočim so stanovi prvenstveno imeli v mislih graničarje. Ves čas lastništva (Frideriku Weittenhüllerju so suknarno prodali šele 1747) niso posvečali »civilnemu« trgu prav znatno pažnjo.

1726: Tkalski mojster Ivan Jurij Solničko (Solnitschko, Solnizkho) je bil sprejet 7. junija, plača pa mu je pričela teči že 1. maja. — Nedvoumen dokaz, da je bilo mojstrov malo in da so jih skušali navezati na obrat s takimi ugodnostmi kot je ta (plačevanje za čas, ko še ni delal). — Ni znano, kaj in koliko časa je delal tu Ivan Leichenensko. Ker se pojavi istočasno in v zvezi s Solničkom, je bil morda tudi on tkalec. — Friderik Greibner je bil nekaj časa menda barvar.

1727: Iz regimenta Gvida Stahrenberga je bil 21. aprila odpuščen in poslan iz Linza v Ljubljano tkalec Caharija Fibich. — Za barvarja so sprejeli 15. maja Ivana Mihaela Pavla Serbenskega (Serbenski, Serwenskhly, Zerwenzkhly); rojen je bil v Amsterdamu, pozneje je delal tudi še v Vicenzi in v Benetkah, od koder je prišel v Ljubljano, ko je zvedel, da obratuje tu suknarna. Poročen. — Niti on niti njegov naslednik Lembke nista smela postati meščana. — 4. julija je bil vključen v delo Franc Steer (Stehr), suknostrižec. Opravljal je tudi stranska dela v suknarni in bil za to posebej plačan. — Okoli oktobra je dobil delo tkalec Jožef Prüz (Bric?) iz Farracha (koroško ali štajersko naselje?).

1728: V pozni pomladi je Serbenskijeva žena pripeljala iz Benetk mojstra Antonia, ki je kmalu umrl v Ljubljani, dalje njegovega pomočnika tkalca Andreja Guerro in Ivana Englmayrja (klicali so ga tudi Ferdinand odn. italijansko Nanne). Ta je bil rojen nekje v Porenju, nato pa je 11 let živel v Benetkah. Kot 15 let in pol star dečko je prišel v Ljubljano in kot hlapček brezplačno delal pri Serbenskijevih, ki sta bila sicer brez otrok. Barvarju je celo pomagal v suknarni; tu je moral izpirati sukno, tam ga je zopet ožemal, pa tudi pri kotlih ga ni manjkalo. — Poleg tkalskega mojstra Solnička se 6. avgusta pojavi še drugi tkalski mojster Anton Vid Hirsch. — Približno od julija je kot pomočnik barvarja bil zaposlen Jakob Ilvar; nazadnje je nekaj časa delal v valjavnici. — V začetku oktobra je prišel k obratu tkalec Ludvik Neüman, doma iz Jihlave (Iglau, Moravsko). — Iz Jihlave je bil po rodu tudi Ignacij Neüman, prav tako tkalec; skoraj gotovo Ludvikov sorodnik. Delati je pričel okoli 10. decembra. — Njegov bratranec je bil zaposlen kot valjavec; pomočnika je ta imel v osebi nekega Bavarca (Payrlender). — Nekaj dni za Ignacijem je prišel še tretji jihlavski tkalec Ferdinand Kunst.

1729: Kmalu po 1. marcu je prispel četrti Jihlavčan Filip Pitner, seveda tkalec. — V tem času se pojavlja tkalec Filip Steininger. — V podatkih, ki se nanašajo na mesec maj, čitamo ime nekega Ivana Jurija Trepečerja (Trepetschär), tkalca ali tkalskega mojstra. — Njegov pomočnik odnosno tkalec je bil Janž Millner (Müllner). — Volno je česal neki Hafner, namakalec sukna pa je bil doma iz Kaple (Gapl); česalec volne Andrej Muhič je bil domačin. — Poleti (najbrž tega leta) je trikrat prišel v Ljubljano celovski barvar Ivan Jurij Kreiterer. Vendar po vsej verjetnosti ni ostal v Ljubljani. — Mojster Serbenski je poleg Ilvarja imel še pomočnike v osebi nekega Italijana Francesca in Jerneja Jakšiča (Jagkhschitz). — Proti koncu septembra je nastopil službo dninar (Tagwerker) Matija Kocjančič, po rodu

Tržačan. Najprej je pet tednov krtačil volno, potem pa je sedem tednov pomagal barvarju Lembkeju. Opuščen je bil proti koncu leta. — Iz tega in iz drugih primerov jasno sledi, da so neizučene delavce uporabljali za raznovrstna dela. — Kot mojster-suknostrizec je bil tu zaposlen od samega začetka do 31. marca 1733, ko je bil odslovljen zaradi slabega dela, Matija Mühr (Müer); bil je tudi stiskalec sukna. Izučil je šest (po drugih vesteh celo deset) vajencev, vsekakor domačinov; prejemal je trojno plačo: za striženje, za stiskanje in učenje. Doma je bil z Dunaja, poročen. — Njegovemu pomočniku je bilo ime Franc. — Od vseh šestih vajencev sta ostala pri obratu le Blaže in Gregor, ki sta v času vajeniške dobe bila plačevana. Dva druga vajenca sta odšla k vojakom (najbrž prostovoljno, ker so »fabrikanti« bili oproščeni služenja vojske). — Novi barvar se nam predstavi v osebi Ivana Lembkeja (Lemski) iz Nemčije (aus Teutschlant); v službi je bil samo od 1. novembra 1729 do 30. septembra 1730. Hranil se je pri Müllerju, pozneje pri Steiningerrju. Izučil je dva vajenca. Njegov pomočnik se je pisal Friderik Khraidtner, hlapec (der Knecht) po imenu ni znan.

1730: 9. januarja je bil poklican neki barvar iz Dubrovnika. Zakaj je bil poklican prav on in koliko časa se je zadrževal tu, ni znano. — 14. maja je prejel nagrado tkalec Kristijan Schafler (Schäufler), ker je izučil več domačinov (Landtkinder), zanesljivo pa vsaj dva, zaradi česar so ga sovražili i mojstri i pomočniki. — Znana sta še Nemec Adam Haugg, suknostrizec, poročen, in Franc Mazner, odbiralec volne. — Ni znano, kakšno delo je opravljal neki Poljak. — Haugkh Barbara, predica, je bila verjetno Adamova hčerka (eine teutsche Jungfrau) in se je pozneje poročila s Kristijanom Schaflerjem.²²

Torej nam je znanih kakih petdeset delavcev in delavk. Prav gotovo je obrat zaposloval precej več ljudi, vendar pa konkretnih podatkov o njih nimam.

Opaziti je, da mladina izpod 17 let starosti v tem času v samem obratu ni bila zaposlena. V ostalem pa iz tega seznama vseh poimensko znanih in neznanih delavcev sledi, da je v obdobju, ki ga obravnavamo, izučena delovna sila dotekala predvsem iz dežel severno od Kranjske. Potopisec iz leta 1728 (prim. literaturo v uvodu) trdi, da so delavci (die Fabrikanten) in tkalski mojstri prišli povečini iz Češke, Reichenberga, Braunaua. Te vesti sicer ne moremo preveriti, vendar nas potrjuje v tem, da je znaten del delavcev prišel v glavnem iz navedene smeri in iz krajev z veliko suknarsko tradicijo.

Pravni položaj izučenih in neizučenih delavcev je določala 7. točka privilegija. Izločiti moramo misel, da obstoji v našem primeru neka novost glede pravne podrejenosti delavstva. Tačas še ni bilo generalnih pravil, zakonov ali odredb, ki bi imele veljavo po vsej državi in ki bi urejale niz problemov, ki so nastali s trenutkom, ko je delavec stopil v službo in s tem v odvisnost od delodajalca

²² Podatki so zbrani iz zasliševalnih zapisnikov, pogodb, dekretov in slično — vse v SSA, fasc. 537. Za Schaflerja in Barbaro gl. Kristijanovo prošnjo v DA, škatla 43, ovoj 1725 Landsicherheit (Prosi deželnega glavarja, naj mu dovoli poroko).

(mišljen je tu delovni čas, zavarovanje proti nezgodam, odškodnine, pokojnine itd.) — vendar so obstajale neke splošne navade; to moremo slutiti iz sledečih primerov: v jeseni 1733 se je ponesrečil pri »spodnji tovarni« neki Matija Fakin; padarju, ki ga je zdravil, je dal izplačati glavni blagajnik denarno odškodnino; Marjeta Mühr je po moževi smrti prejela neko vsoto denarja za delo, ki ga je ta opravil še za življenja odn. ki ga je moral ponoviti, ker je prvič delal malomarno.

Kaj torej določa znamenita 7. točka privilegija o delavcih?

V ljubljanski suknarni zaposleni manufakturisti (splošna označba za delavce v manufakturah) in uslužbenci (bediente) so bili kot vsi ostali stanovski uslužbenci (bediente) v personalnih zadevah podrejeni zgolj kranjskemu deželnemu glavarstvu in v obratu zaposlenim ni smel nihče niti najmanj, pa naj je bila pretveza kakršna koli že, kratiti pravice v personalnih zadevah brez znanja deželnega glavarja. V ostalem pa in kar je zadevalo njihovo službo in delo, so bili podrejeni stanovom ali vsakokratnim odbornikom enako kot vsi ostali stanovski uslužbenci (bediente).²³

Stanovski uslužbenci so n. pr. bili sli, apotekarji, tiskarnar, trobentači, računarji in pisarji v knjigovodstvu itd., v suknarni pa bi to mogel biti inspektor, morda faktorji in drugi. Zelo verjetno pa točka 7. sploh ni veljala za one, ki so delali po domovih.

Na izboljšanje uprave, proizvodnje in delovne discipline, ki so bile spocetka bolj slabe, niso vplivali samo notranja potreba po redu in preglednosti, primeri iz zunanjega sveta in izkušnje, ki jih je sčasoma pridobilo vodstvo zaradi kritike kupcev in gospodarsko izkušenih ljudi, pač pa tudi borba za ceno in predvsem ter v največji meri njej sledeči procesi proti nekaterim delavcem.²⁴

V drugi polovici marca 1729 so se nenadoma znašli v zaporu na Gradu vsi štirje Jihlavčani in tkalec iz Farracha. Zasliševanje se je vršilo dne 29. marca v deželni pisarni. Prvi so prišli na vrsto Moravani.

Ignacij Neuman je bil zaprt zato, ker je zbasal v žarečo peč srajco, da se je vnela; s tem bi mogel povzročiti požar. Do tega dejanja je prišlo takole: s svojim tovarišem (Camarath) Filipom Pitnerjem je zamenjal srajco; videč, da je dobljena srajca še mnogo slabša od njegove, je razsrjen storil opisano dejanje.

Pitnerja so obtožili, da je neko nedeljo po kosilu v prisotnosti dveh delavcev z mečem razrezal kos sukna, ležečega na postelji — »po neprevidnosti«, kot ni pozabil sam dodati in v kar ni moč verjeti.

²³ Nedatirani osnutek ali pa prepis privilegija ima naslov *Puncta der Tuch Fabrique Priuilegy* in vsebuje sedem točk: zlasti važni sta četrta (suknarna je dolžna oskrbovati tudi koroške stanove z graničnim blagom) in sedma (pravni položaj delavcev); SSA, fasc. 537. — Enake določbe že vsebuje tudi nedatirani stanovski memorial za cesarja, sestavljen tik pred 27. septembrom 1724, istotam.

²⁴ Zasliševalni zapisniki zbrani v posebnem ovoj, SSA, fasc. 537. Nosijo naslov *Constitutum*... Besedo proces uporabljamo zato, ker ne gre za zasliševanja v ožjem smislu besede, ampak za postopek, ki je bil zvezan z aretacijami delavcev, zaporom, prisegami, maltretiranjem in celo izgonom.

Kunstov primer je bil še hujši kot Pitnerjev. Nekoč je namreč razbil podnožnik pri statvah in to sam od sebe, ne pa na prigovarjanje drugih. Obdolžili so ga tudi, da je vrgel prah v ljudi, ki so prenašali statve iz suknarne v Codellijevo hišico. Ni se mogel »spomniti«, če je to res storil.

Ludvik Neüman je pomočniku valjavca, Bavarcu, grozil z masakriranjem, čeprav ba je ni vedel, kaj ta izraz pomeni. Nekoč pozneje pa je s Poljakom igral v tovarniški sobi (najbrž kako hazardno igro — med delom?).

Prenosu statev je nasprotoval — pač v misli, da mu jih hočejo vzeti in da bo s tem ostal brez zaslužka — tudi Jožef Prüz, peti zaslišanec.

Kaj vidimo? Najprej se nam zdi, kot da bi ti prestopki mogli biti izraz nekih medsebojno dogovorjenih korakov — zlasti med Jihlavčani — in to brez ozira na zanikanje pred zasliševalci. Kajti za te prestopke bi v nekem smislu mogli uporabiti današnji izraz sabotaža (zlasti Pitner), rušenje delovne discipline (Ludvik Neüman), da, celo razbijanje strojev (Kunst). Čeprav se pojavlja luddizem tak, kot ga s tem imenom poznamo, znatno kasneje, s tem seveda še ni rečeno, da sličnih pojavov ni bilo že pred tem časom. Toda sodni spisi pričajo, da nimamo opravka z dogovorjenim, načrtnim razbijanjem statev, pač pa z osamljenim primerom. Vsekakor je upravičena domneva, da se vsaj za nekaterimi teh dejanj skriva bolj ali manj razvita razredna zavest, zlasti še, če pomislimo, da so ti tujci prišli iz dežel s precej razvito industrijo in s številnim delavstvom.

Najmanj vsi Moravani so bili pred prihodom v Ljubljano cehovski pomočniki (Burschen); zavedali so se svojega težkega položaja in so le neradi odnose s strahom delali z domačini, ker so ti vedeli, kaj so bili tkalci prej in bi jih zato mogli ovaditi v mestu cehovskim ljudem; zunaj obrata pa so jim ti ljudje pretili s kaznijo. Odpor cehov do moderne industrije oziroma do nekdanjih pripadnikov bratovščin, ki so pozneje delali v necehovskih podjetjih, se ni odražal samo v fizičnem nasilju, pač pa tudi v sabotažnih dejanjih v veri, da se s tem najuspešneje pobija »umazana« konkurenca. Vedeli so, da jih bo ta jutri ali pojutrišnjem popolnoma uničila in da bodo morda sami nekoč še postali delavci v teh obratih — da bodo izgubili samostojnost. V našem primeru in v obravnavanem času ni moč zanesljivo ugotoviti bivših cehovskih mojstrov in pa pomočnikov, razen teh tujih:

Kljub sorazmerno obsežnim zapisnikom pa niti posredno niti neposredno ni mogoče razbrati, da so moravski tkalci opisana dejanja vršili v sporazumu s cehi ali s katerim koli zunanjim sovražnikom podjetja.

Po zaslišanju, ki je bilo opravljeno v enem dnevu, je ta petorica delavcev (die Mitfabrikanten) prisegla, da bo v bodoče zvesta in poslušna stanovom in da jim ne bo povzročala škode. Kaznovana ni bila, in to je dovolj, da se ponovno prepričamo, kako dragoceno delovno silo vobče so izučeni delavci predstavljali in da so lastniki naravnost bili prisiljeni zaradi njenega pomanjkanja potrpežljivo spregledati napake. Če bi jih bilo v izobilju, bi stanovom ne bilo potrebno tekati

za njimi, ker bi se pač sami ponujali. Imenovani tkalci bi v tem primeru bili kaj hitro na cesti.

Drugi proces se je pričel in končal dne 13. maja 1729 na Gradu. Šlo je za tatvino volne v suknarni. Tega dejanja je bil obtožen 62 let stari vdovec Andrej Muhič, doma iz Spodnjih Gorij pri Bledu. Oče mu je bil iz armade odpuščen vojak, ki je nazadnje stanoval v Spodnjih Gorjah. Andrej sam je bil česalec volne v suknarni. Pred tem je delal trinajst let pri nekem celovškem barvarju. Zaradi velike stiske in stradanja in ker se je nameraval v kratkem poročiti z žensko brez stalne zaposlitve (predenje, pranje itd.), povrhu pa še skrbeti za svojega pastorka, je bil prisiljen krasti volno v suknarni. Za samo dejanje se je pa odločil šele v postu, ko je bil brez dela. — Po vsej verjetnosti je bil odpuščen iz službe; odškodnine ni plačal.

Tretji in največji proces v obdobju, naznačenem v naslovu, se je pričel dne 9. decembra 1729 in je v presledkih trajal eno leto. Zasliševanja so bila večinoma na Gradu, enkrat samkrat v poslopju na Selu.

Glavna ost je bila naperjena proti barvarju Ivanu Serbenskemu, češ da je namenoma uničil en kotel izmed treh, v katerih so barvali sukno, in to tako, da je vanj vrgel on ali pa kdo njegovih ljudi kos loja. Poneveril je tudi barve. Zaslišani so bili s tem v zvezi sledeči ljudje: Andrej Rožanc, rojen v Cerknici, barvarjev kočijaž; za njim barvarjeva služkinja Helenka Galobskna, mladenka nekako osemnajstih let, doma od Sv. Neže na Dolenjskem; novi barvar Ivan Mihael Lembke in njegova pomočnika Jernej Jakšič in Matija Kocjančič, po rodu Tržičan; pomočnik starega barvarja Jakob iz moravskega Hustopeča (Auspitz); neki steklarski pomočnik, pastorek barvarice. Steklarskega pomočnika so zaprli v mestni stolp, pomočnika Jakoba pa v frančiškanski stolp, od koder je v noči med 21. in 22. januarjem 1730 pobegnil. Prav zaradi tega se zdi, da je glavni storilec bil on, to vsekakor na prigovarjanje mojstra. — Najmlajši zasliševanec poleg Helenke je bil Nanne. Da bi iz njega izsilili razna priznanja, so ga batinali. Vsega skupaj je prejel 39 močnih udarcev. Dalje se je na Gradu nahajal Serbenski, ki je bil odstavljen in zaprt pod pretvezo, da je brez dovoljenja stanovskega predsednika odšel na romanje na Koroško. Ko se je dne 9. nov. 1729 vrnil, je bil aretiran. V nedeljo po sv. Martinu pa je bil kotel uničen. V zaporu se je nahajal 22 mesecev (prav toliko tudi Nanne), nakar je bil 5. oktobra 1732 izpuščen in izgnan iz dežele z vsemi svojimi (žena, verjetno Nanne in steklarski pomočnik itd.).

Spet se vprašamo po vzroku sabotaže in spet nam pridejo na misel celovski ljudje odnosno ljubljanski barvarji. Primer je toliko težji, ker je Serbenski precej potoval po Evropi in je torej moral prav dobro poznati razmere v industrijskih središčih; po drugi strani pa so ga stanovi dolžili nediscipline: po cele tedne je namreč izostajal z dela, menda barval v suknarni na njene stroške blago za privatne stranke, svoje štiri konje, dva kozla in kokoši je dal krmiti s plevami, ki so jih sicer uporabljali za barvanje in so bile last suknarne — on pa je mrzil stanove zato, ker mu niso redno po dogovoru izplačevali mezdo. Pred-

sednik in odborniki bi ga zelo radi odpustili že prej — pa spet niso imeli zamene. Po aretaciji ga je zamenjal Lembke, ki so ga stanovi bolj cenili. Stari barvar se je še v času zaposlenosti odločil zapustiti Ljubljano in odpotovati na Reko, najbrž pa še prej uničiti najmanj en kotel — menim, da na lastno pobudo. Spet se namreč opiramo na zasliševalne spise, kjer niti med vrsticami ne najdemo sledi k cehom ali tudi k sicer drugemu sovražniku suknarne. Pri njem je težko govoriti o razredni zavesti. Imel je namreč tako svojevrsten položaj, da je bil zaradi njega vzvišen nad delavci. Pač pa bi tudi on mogel v krajih, kjer je bil, preden je prišel v Ljubljano, opazovati razbijanje strojev ali slišati o tem pojavu odnosno gibanju.

Procesi proti delavcem v splošnem niso neka nepričakovana novost, kajti kakor moremo po eni strani povsod in v vsakem času opaziti, kako lastnik proizvodjalnih sredstev ostro nastopa proti kršilcem delovne discipline in uničevalcem njegove imovine, tako po drugi strani zasledimo za temi procesi odpor delavcev do izkoriščanja, ki so mu izpostavljeni in njihovo bolj ali manj jasno razredno zavest. Pomembno je v našem primeru to, da so ti dogodki, vzeti skupaj (razširitev obrata, borba za ceno), zlasti pa procesi, *iz z v a l i n i z r e f o r m*, po katerih je prav ob zaključku dobe, ki jo obravnavamo, položaj bil sledeči:

Takoj po končanem boju za ceno^{24a} je inspektor bil primoran predložiti račune za ves čas od nastopa službe do prejetja dekreta (torej do 11. maja 1728). Treba je namreč bilo napraviti konec anarhiji v upravi, zlasti v finančnem poslovanju in dobiti točne izdatke za zidanje zgradbe na Selu, za stroje, za surovine. Menda se do tedaj ni nikdar povsem zanesljivo ugotovilo, koliko kosov sukna je bilo v nekem določenem času izgotovljenih, da, še več, niti se niso mogli matematično natančno prepričati, po čem naj se zaračuna vatel sukna privatnikom. Kunčnik je namreč zelo potratno ravnal s surovinami, zlasti z volno, barvar Serbenski pa enako z barvami. Vse pomanjkljivosti (neoprana volna, predebelo tkanje itd.) so šle na račun inspektorja, ki svoji nalogi ni bil kos. Moremo celo trditi, da je to bilo njegovo prvo službovanje v suknarski stroki; šele tu si je polagoma pridobival potrebno izkušnost, šele tu se je učil. Zato so vsi očitki, da je tudi on sokrivec slabega napredovanja obrata, popolnoma upravičeni. No, pozneje (leta 1734) ga je zamenjal izkušenejši tkalski mojster ali capo maestro Antonio Bastanzi.¹⁶

Preurejanje in urejanje je nadalje zadelo tudi tkalce in tkalske mojstre. Vemo že, da sta tedaj bila samo dva mojstra, in to Solničko in Hirsch. Njima je bilo podrejenih po pet tkalcev (morda pa samo po štirje, ker ni zanesljivo ugotovljeno, če sta dva tkalca takrat — poleti leta 1728 — še ali že delala), ki jih pa nista prav vestno in natančno

^{24a} Med borbo je bilo večkrat slišati glasove, da proizvaja ljubljanska suknarna slabo in drago blago; »toda zaradi merkantilizma« naj obratuje še naprej, samo stanovi naj popustijo v ceni. Spričo te nevarnosti je jasno, da se je vodstvo obrata moralo resno lotitiboljšav tako uprave kot proizvodnje. V ta namen je pač pritisnilo na delavce z grožnjo zmanjšanja odnosno odtegnitve od mezde.

nadzorovala. Proizvodnja in kakovost sukna sta trpeli še s tem, da sta često česalce in druge delavce odtegovala od njim določenega dela. Strogo jima je bilo zabičano v zaprtem dekretu, ki sta ga prejela dne 6. avgusta 1728, da v bodoče ne smeta več izpuščati numeracijo in imena mojstrov pri vsakem kosu. To seveda pomeni, da se je nadzorstvo poostriло in da je vsak osebno odgovarjal za svoj izdelek.

Še več! Od nastopa službe do 30. novembra 1729 sta oba mojstra prejemale letno plačo po 200 gld in po 20 gld za stanovanje. Uprava se je pomujala, da jima je uredila stanovanje v suknarni (s tem je dodatek odpadel in na ta način sta bila primorana, da sta se stalno zadrževala — tako rekoč 24 ur zdržema — v suknarni), višek pa je bil dosežen s tem, da so ju od 1. decembra 1730 dalje plačevali na akord, se pravi od vsakega izdelanega kosa. To je sicer bila pobuda za povečanje storilnosti; toda istočasno znak za netočno delo, kar pa so hoteli odpraviti s še strožjo kontrolo. — Sploh so začeli akordno delo bolj in bolj upeljavati. Valjavcu, ki je prvo leto prejel 120 gld letne plače, so jo pozneje ukinili in ga pričeli plačevati od kosa. Na akord so dalje bili plačani odbiralci volne, predice, tkalci, suknostrizci, stiskalci, dočim se je moral barvar Lembke (tudi Lemski) ob nastopu službe 1. marca 1730 obvezati, da bo letno pobarval 1400 kosov sukna, in to pri stalni letni plači 500 gld (Serbenski pa je še prejemal letno 800 gld brez gornje določitve števila kosov!). Žal ne vemo, kaj bi se zgodilo, če toliko kosov sploh ne bi bilo izdelanih, odnosno če bi bilo število prekoračeno. Vsekakor za barvarja zelo ponesrečena rešitev. Lastnik proizvodnih sredstev je šel še korak dalje: da bi bil v bodoče varen pred morebitnimi sabotажami tudi novega barvarja, so mu četrtno prve plače (na pristanek Lembkeja samega) odtrgali kot jamstvo za izpolnjevanje njegovih dolžnosti glede takojšnjega javljanja vsake škode, nastale pri barvanju, ali pa primanjkljaj pri blagu. Vsoto bi mu ob preteku pogodbe vrnili; ker pa je mojster delal samo 1 leto in 11 mesecev, ne vemo za usodo odtrgane četrtnine plače.^{9 16}

Te reforme spodaj so logično izsilile tudi spremembe navzgor in posegle v samo finančno upravo suknarne v glavni blagajni, odkoder pa so sicer že mnogo prej prihajali glasovi o nujnosti vodenja točnega pregleda nad prejemi in izdatki obrata, ker sicer da bo v doglednem času vse zagrnila anarhija. V tem smislu so tudi bili storjeni potrebni koraki, toda šele po letu 1730. Prevladovalo je mnenje, naj se ustanovi, potem ko bo obrat še bolj dovršen, ločena blagajna. O vsem tem pa je bilo govora šele po nevarni krizi, ki je spet spravila v ospredje osnovno vprašanje — naj se suknarna opusti ali vodi še naprej? Vprašanje je bilo tako pereče, da so o njem sklepali celo na zborovanju stanov (dne 10. septembra 1729) in že določili komisijo treh članov, ki naj bi raziskala stanje obrata.²⁵

²⁵ SSA, fasc. 537. Komisija treh imenovana dne 22. novembra 1729 (grof Strassoldo, Wolf Herbert grof Lamberg, Sigmund Jožef de Copinis), torej tik pred tretjim procesom. Kot že vemo, je do nadaljnjega ostala suknarna v stanovskih rokah. Morda niso takoj našli kupca?

Logična posledica je torej bila, da se je režim v suknarni poostril. 13. aprila 1730 — že po prvih zaslišanjih — je bil podpisan pravilnik oziroma notranji red za samo suknarno. Po teh določbah sta bila oba tkalska mojstra dolžna, da sta že zjutraj navsezgodaj bila prva na mestu in da sta z v o n o m dala običajni znak za začetek dela. V vseh prostorih so morali pričeti z delom ob 5. uri zjutraj, končati pa — spet na glas zvona — ob 8. uri zvečer; od 11. do 12. ure je bil odmor za kosilo, od 4. do pol 5. ure pa odmor za malico. Potemtakem je trajal delovni dan trinajst ur in pol. — Ob nedeljah niso delali. — Dokler se ni zdanilo ali ko je že padel mrak, so delali pri lojenih svečah. Mojstra nista smela zvečer zapustiti obratnih prostorov, dokler ni bilo vse zavarovano in vsi prostori zaklenjeni. —

Kazni: na mesto slehernega tkalca (ein jeder tuch Knap), ki po danem znaku zvonca ni bil na svojem mestu pri statvah, je delal nekdo onih, ki so bili pri kotlu (sc. delavci v barvarni); ta je moral delati toliko časa, da je bil izdelan celotni kos sukna. Če ni bilo nobenega drugega pomočnika in so statve stale prazne, je zločinec (Verbröcher; namreč pomočnik, čigar statve niso bile v pogonu) moral plačati kazen 45 kr, če je bil Nemec (ein Teutscher, torej ne doma iz Kranjske); doma izučeni tkalec je moral jahati osla.²⁶ Po 20 kr za vsak dan so odtrgali od mezde tudi česalcu, če je izostal od dela ali je volno slabo obdelal. Kdor koli iz tovarne, ki je prišel na delo pijan, oziroma je med delovnim časom odšel po vino, pričlenjal pretep ali kadil tobak v tovarni (razumeti je seveda delovne prostore), je bil kaznovan s tem, da je ves dan sedel na oslu. Mojstra sta bila dolžna natanko in brez skrivanja poročati o vsem, sicer bi v obratnem primeru bila sama kaznovana. — Po letu 1730 se je sistem odtrgovanja plače kot kazen za malomarno delo še razširil.²⁷

Sicer pa je celodnevni delovni čas veljal kot pravilo povsod in v vseh različnih poklicih. Delavci in delavke v svilarski industriji na Goriškem in Gradiščanskem so delali od zore do mraka (brez točne navedbe ur), zidarji na Dunaju in v Ljubljani so poleti delali od 5. ure zjutraj do 7. ure zvečer; vmes so imeli dve uri odmora. Efektivnega dela je bilo torej 12 ur. V zimskem času — od sv. Mihaela do sv. Jožefa — so delali od 6. ure zjutraj do 6. ure zvečer; ker je bilo tudi tedaj dve uri odmora, je bilo efektivnega dela 10 ur.²⁸

Kako so sicer živeli in delali delavci?

Najsamostojneje se je vedel barvar Serbenski. Razmeroma visoka plača in pa dejstvo, da mu je po pogodbi pripadalo stanovanje v »spodnji tovarni«, mu je omogočilo, da si je na Selu ustvaril okoli

²⁶ Josip Mal, Roka pravice..., Slovenski Poročevalec št. 64—65 z dne 15.—16. marca 1952 s sliko.

²⁷ SSA, fasc. 537 a. Zvonec je bil v rabi menda v vsej Evropi še zelo dolgo časa. Za Anglijo sto let pozneje gl. Friedrich Engels, Položaj delavskega razreda v Angliji, v Ljubljani 1948, str. 215.

²⁸ RA, fasc. XII, Družinske in druge beležke. Spis v obliki knjige, str. 24. Za svilarske delavce RA, knjiga »Copia Lettere Dal 1732 sin'al 1737«, str. 39 sl. — Za primerjavo z 19. stoletjem prim. še Karl Marx, Kapital, I/1, Zagreb 1947, poglavje 8: Delovni dan (str. 183—251). Dalje literatura v op. 17.

stanovanja nekako malo farmo; Helenka mu je hranila in nadzorovala kokoši in golobe (imela je stanovanje v suknarni), dva kozla in štiri konje je moral paziti Jernej Jakšič in jih hraniti namesto sena s plevami, in to dvakrat do trikrat dnevno. Jernej je tudi odnašal drva za kurjavo, v ostalem stanovsko last. Ker si je barvar omislil celo mal vinotoč (postranski zaslužek), so mu 6. februarja 1728 prepovedali rediti v obratu vse te živali in prodajati vino. Izogibati se je moral plesa in družbe (verjetno so tu mišljene »družabne prireditve« v vinotoču) in brez dovoljenja v bodoče ni smel izostajati preko noči iz stanovanja. S precejšnjo verjetnostjo moremo domnevati, da je imel poleg tega še ali privatno barvarno v mestu (kjer je imel drugo stanovanje) ali pa je na skrivaj barval v »tovarni«, kajti s tem v zvezi je poneverba barv (česar je bil tudi obdolžen) in pa prepoved privatnega barvanja. Ker je bil baje neredno plačevan in ker je vedel za težave obrata ter nasprotstva in spore zaradi suknarne, je iz nezadovoljstva marno širil naprej gostilniške vesti, da so stanovi dolžni mestu več tisoč goldinarjev (baje 400.000 gld) in da bo zato mesto morda prevzelo suknarno. Ker stanovi dolgo niso imeli nadomestila zanj, so morali tolerirati njegovo obnašanje in izjemni položaj.²⁹

Drugi, ki mu je vodstvo prepovedalo točenje vina, je bil pa inšpektor Kunčnik. Kot barvarju so tudi njemu grozili v nasprotnem primeru z odpustom. — Sicer je pa pijančevanje takrat vobče bilo precej vsakdanja stvar, ne samo v primeru naših delavcev še posebej. Ferdinand Kunst je podnožnik razbil v pijanosti, pijan je bil tudi ono nedeljo, ko so neki drugi delavci prenašali statve in je v njih vrgel pest prahu. Andrej Muhič je pijan kradel volno. Popivali so pomočniki (Burschen),³⁰ zlasti ob nedeljah in praznikih, popival je Jakob, pomočnik starega barvarja, popival je Mühr, popivali so domala vsi in se znatno zadolžili. Ni pa to bila samo navada; spričo napornega in dolgega dela, spričo slabega gmotnega položaja in nizke mezde se pač ni čuditi, če se je nekaterih delavcev lotevalo nezadovoljstvo — in so našli izhod iz morečega položaja na ta način.

Mnogo bolj važno je vprašanje, kdo bi se mogel v primeru brezposelnosti preživeti s poljedelstvom ali na kak drug način. Brez dvoma nihče onih, ki so prišli v Ljubljano iz izvenkranjskih dežel, ni posedoval niti koščka zemlje niti bi se ne mogel preživljati z delom v sličnem obratu v mestu, ker ga pač ni bilo; taki bi se morali zopet preseliti. To so že bili tipični mezdni delavci in izključno navezani na statve odnosno orodje, ki so z njim delali. Tkalci, ki so prej bili cehovski pomočniki, niso prišli v Ljubljano na poziv stanov, pač pa so se na svojem popotovanju po naključju oglasili tudi v Ljubljani in tu ostali. — Drugače je z domačini: morda je imel Muhič ali pa njegov

²⁹ SSA, fasc. 537; zasliševalni spisi, deloma pogodba z dne 15. maja 1727, prepovedni dekret z dne 8. februarja 1728 (torej tik pred zaključkom boja za ceno).

³⁰ Nekateri pomočniki (morda pa vsi?) so po starem običaju še vedno nosili kratke meče.

oče malo posestvo v Gorjah, tudi Rožanc in Helenka bi se mogla vrniti domov, prvi v Cerknico, druga na Dolenjsko. Prav tako bi tisti šele nastajajoči mezdni delavci, ki so se kot vajenci učili v suknarni in ki so vsi bili domačini, v skrajnem primeru še mogli prijeti za plug in motiko — če so seveda prišli z dežele.

Stanovanje v suknarni so razen Serbenskega in za njim novega barvarja Lembkeja imeli najmanj vsi tkalci. Ignacij Neüman je zažgal srajco v sobi, kjer so tkalci delali in spali. Pozimi so bile sobe kurjene. Mühr z ženo je imel tu dom, verjetno posebno sobico; njegov pomočnik Franc in vajenec Gregor pa sta dozdevno spala v delovnih prostorih. Barvarjevi pomočniki so prebivali v sobici, ki se je nahajala med vežo in barvarno in so torej bili nekaka predstraža h kotlom; vstop v ta del obrata je bil nepoklicanim prepovedan, ker so se za kotle in surovine vedno zelo bali.

Kolikor sobic ni bilo dovolj, so jih dozidali, čeprav so jih kot stranske odnosno manj važne prostore gradili zelo počasi. V nadstropju nad obratnimi prostori, kjer so spali mojstri, so nameravali urediti tudi malo kuhinjo; do uresničitve je prišlo po letu 1730.

S tem je prvo obdobje razvoja obrata in delavskega vprašanja v njem na podlagi ljubljanskih virov zaključeno. Nekaj let pozneje, zlasti v zimi leta 1737—1738 so se znova in še z večjo silo dvignile tožbe in pritožbe delavstva proti odtegotanju mezd, pomanjkanju dela in redukcijam.

LES DÉBUTS DE LA DRAPERIE DES ÉTATS PROVINCIAUX DE CARNIOLE

Résumé

L'auteur passe en revue tous les ouvrages publiés relatifs à la plus ancienne manufacture en Carniole au XVIIIe siècle, et indique les lieux où se trouvent les documents concernant son sujet. Ensuite, il développe sa thèse selon laquelle la fondation de la draperie était due à l'obligation incombant aux États provinciaux de fournir approximativement 550 aunes de drap par an aux régiments-frontière. Le privilège pour la fondation de cette draperie fut obtenu en 1724. La première manufacture commença la fabrication en 1725 dans l'ancien « faubourg des capucins » (au nord de la ville de Ljubljana). Étant insuffisante, elle fut complétée en 1726 par une nouvelle manufacture installée dans l'ancien moulin à Selo sur la Ljubljana (à l'est de la ville) qui commença à travailler en 1727. Dans la deuxième année de son existence déjà (du 1er septembre 1726 au 31 août 1727), la production, grâce à cet élargissement, s'éleva à 15.000 aunes approximativement. La production de cette manufacture étant de trois fois supérieure aux besoins des régiments-frontière, les États provinciaux furent contraints de chercher d'autres débouchés. Ils obtinrent le 15 mai 1727 l'interdiction de l'importation de draps étrangers en Carinthie; cette interdiction cependant ne fut appliquée qu'après l'accord

conclu avec les États provinciaux de Carinthie le 8 avril 1728, portant sur la réduction des prix des draps fabriqués en Carniole.

Dans la première période de son existence, la comptabilité de la draperie n'était pas séparée de la comptabilité générale des États provinciaux, ce qui ne permet pas de se rendre exactement compte de sa situation financière. Ce qui est évident cependant, c'est que, dans la première dizaine d'années (jusqu'à 1735), l'entreprise marqua un passif considérable qui exigea des subventions assez élevées du Trésor provincial.

L'entreprise fut dirigée par un « Inspector » (sorte de gérant) aux ordres du Comité des États, resp. de son président. Les décisions sur ses finances furent dans les mains de la Diète provinciale, tandis que le gouverneur provincial en exercice fut son « Ober Director » (directeur général). Les États provinciaux embauchaient la main-d'œuvre non spécialisée parmi les indigents et les vagabonds, ce qui était en accord avec les plans de cette époque concernant la suppression de la mendicité et du vagabondage. Les ouvriers qualifiés cependant se recrutèrent surtout des provinces du Nord (en premier lieu de la Bohême, de Liberec (Reichenberg) et de Braunau, mais on cite aussi des ouvriers provenant de la Carinthie, de la Haute et de la Basse Autriche, de la Moravie et de la Pologne), mais aussi de l'Ouest (Trieste, Venise, Raguse) et, naturellement, du pays même, ce qui résulte de la statistique détaillée de tous les ouvriers, connus jusqu'à 1730, établie par l'auteur.

Ensuite, l'auteur rapporte deux procès intentés en 1729 aux ouvriers accusés de sabotage et d'appropriation illicite du matériel appartenant à l'entreprise. Ces procès reflètent sans doute dans une certaine mesure des conflits entre les classes. Ces faits eurent pour conséquence l'introduction d'un règlement plus sévère sur la discipline de travail dans la fabrique (depuis 1728, responsabilité personnelle des contremaîtres pour chaque pièce de drap fabriquée; depuis 1730, salaire à forfait, temps de travail fixé à 13,5 heures par jour, amende fixée pour tout retard) et la réorganisation de la comptabilité (en 1730, séparation de la comptabilité de l'entreprise et de la comptabilité des États provinciaux), ce qui signifie le début d'une nouvelle époque dans l'histoire de l'entreprise.

En conclusion, l'auteur indique les possibilités de petits bénéfices des ouvriers (débit de vin, exploitation du jardin par l'élite des ouvriers, travaux agricoles chez les propriétaires du pays au temps du chômage) et remarque que la plupart des ouvriers étaient logés dans les bâtiments de la draperie.